

קניין, נחלה, מתנה היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל

אורי צור

א. מבוא

כמה מעלות טובות כפולות ומכופלות נתברכה ונשתבחה בהם ארץ-ישראל¹ בנושאים רבים ומגוונים. להלן כמה דוגמאות:

על התאמתה של ארץ-ישראל לעם-ישראל נאמר: "מדד הקב"ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה לינתן לישראל אלא ארץ-ישראל"².

על תורת ארץ-ישראל נאמר: "אין תורה כתורת ארץ-ישראל, ואין חכמה כחכמת ארץ-ישראל"³; "אפילו שיחתן של בני ארץ-ישראל תורה היא"⁴.

על שיעור החכמה שנתרכזה בארץ-ישראל ביחס לזו של העולם נאמר: "עשרה קבים חכמה ירדו לעולם, תשעה נטלה ארץ-ישראל ואחד כל העולם כולו"⁵.

מעלותיה המרובות והמיוחדות של ארץ-ישראל: מקורשת,⁶ טהורה,⁷ משובחת,⁸ גדולה,⁹ חביבה,¹⁰ טובה,¹¹ גבוהה,¹² נבחרת,¹³ רעננה,¹⁴ תענוגה,¹⁵ מכפרת עוונות,¹⁶ מושא זכות,¹⁷

-
- 1 ערך "ארץ ישראל", אנציקלופדיה תלמודית ב, עמ' רלב.
 - 2 ויקרא רבה יג, ב, מהד' מירקין.
 - 3 שם, ה.
 - 4 שם לד, ז.
 - 5 בבלי, קידושין מט ע"ב.
 - 6 ירושלמי, שקלים ד, א (מז ע"ד); במדבר רבה ז, ח.
 - 7 ירושלמי, עבודה זרה ה, ד (מד ע"ד); מדרש תהילים, צב.
 - 8 ויקרא רבה כ, א.
 - 9 מדרש רות זוטא א, ו, מהד' בובר.
 - 10 רות רבה א, ה; תנחומא בהר א, מסעי ו, ראה ח.
 - 11 קהלת רבה ט, א; תנחומא שלח, ה.
 - 12 בבלי, קידושין סט ע"א; ילקוט שמעוני במדבר יג, תשמג.
 - 13 מדרש תהילים צב.
 - 14 ילקוט שמעוני שיר השירים ד, תקפח.
 - 15 ילקוט שמעוני קהלת ב, תקפח.
 - 16 מדרש משלי יז, מהד' וויסאצקי; מדרש תהילים פה; פסיקתא רבתי א, מהד' איש שלום; ילקוט שמעוני דברים לב, תקמו.
 - 17 בבלי, ערכין לב ע"ב; ירושלמי, תעניות ג, ג (סו ע"ג).

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

מרכה ימים,¹⁸ אווירה מחכים,¹⁹ מיושבת בשלווה,²⁰ מטבעה יפה.²¹
 המידות הטובות הטבועות בארץ-ישראל: ארץ חפץ,²² ארץ החיים,²³ ארץ צבי,²⁴ ארץ מים
 חיים,²⁵ תבלו של עולם,²⁶ ארץ מנוחה,²⁷ ארץ חמדה,²⁸ ארץ זבת חלב ודבש,²⁹ מלאה דגן,
 תירוש ויצהר.³⁰
 יחסו של הא-ל לארץ-ישראל מצטייר כנושא בעל חשיבות עליונה: אין הקב"ה מזיז עינו
 ממנה,³¹ שותה תחילה מי-גשמים על-ידי הקב"ה בעצמו.³²
 ישנה ייחודיות לתושבי ארץ-ישראל: הם תלמידי חכמים שמנעימין זה לזה בהלכה;³³ כך
 גם הדר בה,³⁴ היושב בה,³⁵ הנקבר בה יש לו מצווה וזוכה לחיי העולם-הבא.³⁶
 עתידה של ארץ-ישראל מיוחד אף הוא: שתוציא גלוסקאות וכלי מילת.³⁷
 בתוך שפע המקורות הללו ובמקורות רבים אחרים בולטים שלושה מושגים הקשורים
 לארץ-ישראל, והם: קניין, נחלה ומתנה. נוסף לתמונה הציורית-פיוטית העולה מהם, יש
 למושגים אלו השלכות הלכתיות ומשפטיות,³⁸ כפי שיוצג לקמן.

18 בבלי, ברכות ח ע"א.
 19 בבלי, בבא בתרא קנח ע"ב.
 20 ילקוט שמעוני דברים לד, תקסד.
 21 ירושלמי, כתובות יג, יא (לו ע"ב).
 22 קהלת רבה יא, ג; מדרש תהילים לו.
 23 מדרש תהילים נו; פסיקתא רבתי א, מהר' איש שלום.
 24 ילקוט שמעוני ירמיה ג, רעא.
 25 ילקוט שמעוני שיר השירים ד, תתקפח.
 26 תנא דבי אליהו רבה ב, מהר' איש שלום.
 27 ילקוט שמעוני במדבר י, תשכו; שם דברים א, תשצט.
 28 דברים רבה ב, ב; ילקוט שמעוני במדבר יג, תשמג.
 29 ירושלמי, ביכורים א, יב (סד ע"ב).
 30 ילקוט שמעוני דברים יא, תתסד.
 31 בתי מדרשות א, מדרש ילמדנו פקודי, מהר' ורטהיימר.
 32 ילקוט שמעוני איוב ה, תתצח.
 33 בבלי, סנהדרין כד ע"א.
 34 מדרש משלי יז.
 35 ילקוט שמעוני דברים יב, תתפה; שם לב, תתקמה.
 36 מדרש תנחומא ויחי, ג.
 37 בתי מדרשות ב, מדרש אגדה האזינו.
 38 ע"ב 2/88 בן שלום ואח' נ' ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השתים-עשרה ואח', פר"י מג ח"ד, תשמ"ט/
 תש"ן-1999, עמ' 267; מ' אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים תשמ"ח, עמ'
 535-534.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

ב. קניין

המושג 'קניין' מוזכר בכמה מקורות בעניין ארץ-ישראל. לדוגמה, במכילתא דרבי ישמעאל נאמר: "ארבעה נקראו קנין, ישראל נקראו קנין, שנאמר: עם זו קנית, שמים וארץ נקראו קנין שנאמר: קונה שמים וארץ, בית-המקדש נקרא קנין, שנאמר: הר זה קנתה ימינו, התורה נקראת קנין שנאמר: ה' קנני ראשית דרכו. יבואו ישראל שנקראו קנין, לארץ שנקראת קנין, ויבנו בית-המקדש שנקרא קנין, בזכותה של תורה שנקראת קנין, לכך נאמר: עם זו קנית".³⁹ במקור אחר יש רמז לקניין ארץ-ישראל:

כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו היא, דכתיב: ארץ כנען לגבולותיה, וכנען הוא אביהם. אמר להם גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שכנו נצחתם. ואם אני אנצח אותם, אמרו: תורת משה נצחתכם. נתנו לו רשות הלך ודן עמהם, אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראיה, אמרו לו: מן התורה, אמר להם: אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה, שנאמר: ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. עבד שקנה נכסים, עבד למי, נכסים למי. ולא עוד, אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתונו. אמר להם אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה, אמרו לו: תן לנו זמן שלושה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה, מייד ברחו והניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהם נטועים.⁴⁰ במקום אחר נחלקו אם יש קניין לעובד כוכבים נכרי בארץ-ישראל להפקיע מיד מעשר.⁴¹ מכאן נלמד הקשר בין המושג 'קניין' לארץ-ישראל, וארץ-ישראל קניין ישראל היא.

1. ההיבט ההלכתי של המושג 'קניין'

תהליך קניינה של ארץ-ישראל מתחיל בתקופת האבות, משעה שנאמר לאברהם אבינו "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה".⁴² למושג 'קניין' יש משמעות הלכתית שעניינה זכות ברכוש, זכות בבעלות על איזה דבר. פעולת קניין ביחס לקרקע ארץ-ישראל יוצרת מחויבות, כלומר קניין קרקע הוא למעשה אקט מוחלט, שלם ובלתי-הפיך, מעשה המאשר את הקנייה ומעביר רשמית את זכות הבעלות לקונה.

39 מכילתא דרבי ישמעאל, שירתא בשלח ט, עמ' 148-149, מהר" הורוביץ-רבין; כך משתמע גם מבבלי, פסחים פז ע"ב.

40 בבלי, סנהדרין צא ע"א.

41 בבלי, גיטין מז ע"ב.

42 בראשית יג, יז; ראו: ש"י הכהן, "גדרי קניין וקדושת ארץ-ישראל", ספר היוכל מנחה לא"ש, בעריכת א' ורהפטיג, ירושלים תשנ"א, עמ' 59-71.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

הרמב"ם פסק: "ובמה יקנה המקח, הקרקעות - באחד משלושה דברים בכסף או בשטר או בחזקה"⁴³; ו"אם נקנה המקח באחד מהדברים שהוא נקנה בהם, קנה הלוקח ואינן צריכין לעדים כלל, ואין אחד מהם יכול לחזור בו"⁴⁴.

השימוש במושג 'קניין' ביחס לארץ-ישראל במקורות שהוזכרו קודם מורה על מעשה קניין בין האל-לישראל. לפי דברי הרמב"ם, השימוש במושג 'קניין' מבחינה הלכתית מציין מעשה חלוט ובלתי-הפיך: האל-הקנה את ארץ-ישראל לישראל וישראל קנו את הארץ, ואין שום צד יכול לחזור בו.

2. ההיבט המשפטי של המושג 'קניין'

בתורה נאמר: "כי לי הארץ"⁴⁵; "לה' הארץ ומלוואה"⁴⁶; האל, קונה שמים וארץ, הקנה את ארץ-ישראל לישראל⁴⁷. האל הוא בעלים מוחלט, למעשה הוא הבעלים של כל הנכסים⁴⁸. לעומת זאת, בעלותו של אדם על נכס שברשותו⁴⁹ היא זמנית ומוגבלת.⁵⁰

קניין נעשה בכסף, בשטר ובחזקה,⁵¹ ובעקבותיו נוצר חיוב בין הצדדים.⁵² המשמעויות המשפטיות של הקניין הן רבות, ואחת מהן היא 'הקנאה'.

ההקנאה נוצרת בעקבות מעשה קניין.⁵³ הקנאת נכסים היא בדרך כלל התחייבות ממונית ומשמעה העברת הזכויות הקנייניות. כמוה גם ההתחייבות להקנאה יש לה תוקף מחייב, והגוף שמקבל על עצמו להקנות זכויות בנכס לאחרים משועבד לחיוב זה להתחייבות זו.⁵⁴

43 רמב"ם הל' מכירה א, ג.

44 שם, ב.

45 ויקרא כה, כג.

46 תהלים כד, א.

47 בראשית יד, יט.

48 E. Rackman, "A Jewish Philosophy of Property: Rabbinic Insights on Intestate Succession", *JQR* 67, 2/3 (1976-7), pp. 65-89; B. Cohen, "An Essay on Possession in Jewish Law", *Understanding the Talmud*, ed. A. Corré, New York 1975, p. 325; דגן, "דיני עשיית עושר: בין יהדות לליברליזם", **משפט והיסטוריה**, בעריכת ד' גוטוויין ומ' מאוטנר, ירושלים תשנ"ט, עמ' 165-190.

49 ש' אלבק, **דיני הממונות בתלמוד**, תל-אביב תשל"ו, עמ' 66-76.

50 ד' ורשהפטיג, **החזקה במשפט העברי**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 79-80; דגן, **תשנ"ט** (הערה 48 לעיל), עמ' 165-190.

51 בבלי, קידושין כו ע"א; **ספר המקח והממכר לרבינו האי גאון**, מהדורת א' מק"ק פילץ, שער י"ג, כז ע"א, כט ע"ב; א' גולאק, **יסודי המשפט העברי**, א, ירושלים תרפ"ב, עמ' 107-113.

52 א' ורשהפטיג, "חווה עבודה מהותו וביטולו", **תחומין ז** (תשמ"ו), עמ' 427-453; י' אריאל, "הצורך ההלכתי בשטר בוררות", **תחומין יד** (תשנ"ד), עמ' 147-158.

53 א' ורשהפטיג, **התחייבות - תוקפה, אופיה וסוגיה**, ירושלים תשס"א, עמ' 9; ב' ליפשיץ, **משפט ופעולה מונחי חיוב וקניין במשפט העברי**, ירושלים תשס"ב, עמ' 218.

54 ורשהפטיג, **תשס"א** (הערה 53 לעיל), עמ' 58, 172.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

בתלמוד הבבלי נאמר: "אין אחר קנין כלום"⁵⁵, ומכאן משתמע תוקפו של הקניין. כל התנאים וההסכמות מקבלים את תוקפם בעת הקניין.⁵⁶ קניין תקף משמעו קניין בר מימוש מכוח הסכמתו המופשטת של המקנה גם במקרה שהחפץ אינו בידיו של הקונה, וזאת לדעת הסבורים שאסמכתא קונה.⁵⁷

המושג קניין פירושו גם שעבוד, כלומר המקנה גמר ושעבד עצמו לקונה.⁵⁸ הקניין במכר יכול להתבצע בקניין סודר בפני שני עדים שביכולתם להעיד שרקע מסוימת היא של פלוני,⁵⁹ ובלא מעשה קניין,⁶⁰ וכן בכתב - כתיבת הדברים הללו בשטר, ועם מסירת השטר לידיו של הקונה - הקניין הושלם.⁶¹ ונראה שגם בקניין המכר, כמו במתנה, יש שטרחו שתהיה גלויה ומפורסמת לכול.⁶²

זכות הקניין היא למעשה ניתוק הנכס מבעל הזכות הראשונית לצורך העברתו לקונה.⁶³ לאחר הליך הקניין חלות זכויותיו של הקונה בנכס וזכותו⁶⁴ הקניינית בלעדית,⁶⁵ והוא רשאי "להוריש ולהנחיל למכור ולמשכן ולהחליף וליתן במתנה ולעשות מהן כל מה שירצה".⁶⁶

מקור החיוב שבקניין הוא "שיווי כנגד שיווי",⁶⁷ ובפרפרזה - קבלת שווי ממוני כנגד שווי ממוני.⁶⁸ כשמדובר בשטרות מכר, היה המוכר מקבל עליו אחריות אם יצאו עוררין על המכר.⁶⁹

על מעשה הקניין להביא לידי גמירות הדעת: "הלוקח והמוכר צריכים לגמור בדעתם, זה לקנות וזה להקנות, ובכך נגמר הקניין".⁷⁰ גמירות הדעת, הנוספת על גילוי הדעת, היא

55 בבלי, בבא בתרא קנב ע"ב; סנהדרין כד ע"ב; ירושלמי, כתובות ה, ט (כט ע"ד).
 56 ב' ליפשיץ, אסמכתא, חיוב וקניין במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 338.
 57 שם, עמ' 394-395.
 58 שם, עמ' 340.
 59 בבלי, בבא בתרא מ ע"א.
 60 שו"ח האלברשטאם, ספר השטרות להרב הנשיא רבינו יהודה בר' ברזילי הברצלוני; יצא לאור לראשונה על פי כתב יד אקספרד עם הערות והגהות ומראה מקומות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 41; ליפשיץ, תשמ"ח (הערה 56 לעיל), עמ' 341 הערה 304, בשם בעל העיטור.
 61 ליפשיץ, תשמ"ח (הערה 56 לעיל), עמ' 41.
 62 א' גולאק, אוצר השטרות, ירושלים תרפ"ו, עמ' 170, 178-179.
 63 ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 12, 20-21 הערה 5.
 64 ש' אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל), עמ' 368, 398-419; ש' אלבק, יסודות בדיני הממונות בתלמוד, רמת-גן תשנ"ד, עמ' 108; י' ליברמן, "כופין על מידת סדום - היבט כלכלי", הגיון - מחקרים במחשבת חז"ל, בעריכת מ' קופל וע' מרצבך, רמת-גן תשנ"ה, עמ' 105-171; ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 9.
 65 י' לשם, "בביאת כל אדם הכתוב מדבר", אקדמות יב (תשס"ב), עמ' 235-246.
 66 ר' ירון, המשפט של מסמכי יב, ירושלים תשכ"ב, עמ' 111; האלברשטאם, תשכ"ז (הערה 60 לעיל), עמ' 22; גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 168.
 67 א' גולאק, יסודי המשפט העברי ב, ירושלים תרפ"ב, עמ' 37.
 68 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 376.
 69 גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 159-160, 162.
 70 אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל), עמ' 67, 79, 119, 129-143; אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל), עמ' 281-282; ש' אלבק, מבוא למשפט העברי בימי התלמוד, רמת-גן תשנ"ט, עמ' 153-154, 234.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

המרכיב העיקרי בקניין,⁷¹ וכך זוכה הקונה.⁷² גמירות הדעת מבטאת את החלטת המקנה שלא לחזור בו,⁷³ ועל הקונה להראות שהוא השליט בנכס,⁷⁴ אפילו בקריאת שם לנכס.⁷⁵ לאחר-מכן משתנות הזכויות הקנייניות של שני הצדדים.

בימינו ההתחייבות הקניינית היא אישית,⁷⁶ והסכם יש לקיים (*Pacta sunt servanda*) במשפט הרומי. זאת מעבר לחובה המוסרית לעמוד בדיבור התקיפה אף אם אין הסכם מחייב.⁷⁷

אברהם זכה בארץ-ישראל בתורת קניין הרבים של כלל ישראל לו ולזרעו אחריו לאחוזת עולם.⁷⁸ אם נראה את קניין ארץ-ישראל כקניין שאחד מהצדדים בו הוא ציבור, והוא נעשה ברבים, הרי שהוא אינו צריך במעשה קניין ואין לו המגבלות של דיני הקניין ואף לא מגבלות אחרות.⁷⁹

קרקע אינה נגזלת⁸⁰ אלא קרקע⁸¹ בחזקת בעליה קיימת⁸² וכל המערער על המחזיק בקרקע נחשב מוציא מחברו⁸³ ועליו מוטל נטל הראיה. אין בעלי הקרקע צריכים לחשוש מגזל ומאבדן⁸⁴ שהרי תמיד ישנה האפשרות לתבוע את הגזולן לדין.⁸⁵ לכן העברת הבעלות הקניינית על קרקע יכולה להיעשות במכירה או במתנה רק מרצון הבעלים.⁸⁶ הוא הדין בנוגע לכל האמור בקרקעות ארץ-ישראל.

-
- 71 גולאק, תרפ"ב (הערה 51 לעיל), עמ' 56, 76-77.
 72 האלברשטאם, תשכ"ז (הערה 60 לעיל), עמ' 45.
 73 אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל), עמ' 114, 116-117.
 74 ש' אסף, ספר השטרות לרב האיי בר שירא גאון, ירושלים תר"ץ, עמ' 26; גולאק, תרפ"ב (הערה 51 לעיל), עמ' 88, 131; אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל) עמ' 112-113; ש' אלבק, מבוא למשפט העברי בימי התלמוד, רמת-גן תשנ"ט, עמ' 159.
 75 ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 62-63 הערה 5.
 76 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 457.
 77 שם, עמ' 461.
 78 הכהן, תשנ"א (הערה 42 לעיל), עמ' 59-71.
 79 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 399, 405, 463 (והע' 10) - 464.
 80 בבלי, בבא-קמא צה ע"א; סוכה ל ע"ב - לא ע"א.
 81 א' ורהפטיג, "דמי שימוש בנכס גזול", תחומין ו (תשמ"ה), עמ' 237 הערה 3, קרקע אינה נגזלת לא רק בגלל הקושי הפיסי אלא ככלל משפטי; ז"נ גולדברג, "מתנה על מנת להחזיר - למשמעות התנאי", תחומין כב (תשס"ב), עמ' 301-324, לפי דבריו: "יש חילוק בלשון 'על מנת' בין קרקע לבין מטלטלין שנמטרים ליד הקונה"; גולאק, תרפ"ב (הערה 51 לעיל), עמ' 166; B. Greenberger, "Individual, Social and National Aspects of Inheritance", in *Maimonides as Codifier of Jewish Law*, ed. N. Rakover, Jerusalem 1987, pp. 263-264.
 82 בבלי, בבא מציעא קב ע"ב; נ' רקובר, השליחות וההרשאה במשפט העברי, ירושלים תשל"ב, עמ' 257-258.
 83 אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל), עמ' 69.
 84 ורהפטיג, תשכ"ד (הערה 50 לעיל), עמ' 175.
 85 רש"י, סוכה ל ע"א, ד"ה: "קמ"ל"; הסברו של אלבק, תשל"ו (הערה 49 לעיל), עמ' 72, וצ"ע; אלבק, תשנ"ט (הערה 74 לעיל), עמ' 210.
 86 ורהפטיג, תשכ"ד (הערה 50 לעיל), עמ' 178.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

ג. נחלה

המושג 'נחלה' מופיע בכמה מקורות, והוא מוזכר בעניין ארץ-ישראל וקניין הארץ במיוחד.⁸⁷ לדוגמה, בתורה נאמר: "לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות, לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו",⁸⁸ "נחלת שדה וכרם".⁸⁹ במכילתא דרבי ישמעאל נאמר:

ארבעה נקראו נחלה, בית המקדש נקרא נחלה, שנאמר: בהר נחלתך, ארץ-ישראל נקראת נחלה, שנאמר: בארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך נחלה, התורה נקראת נחלה, שנאמר: וממתנה נחליאל, וישראל קרויין נחלה, שנאמר: עמי ונחלתי ישראל. אמר הקב"ה יבואו ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית-המקדש שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה.⁹⁰

במקומות אחרים מצויות כמה הוראות הלכתיות שהסיומת בהן היא: "שעל-מנת כן הנחיל יהושע את הארץ";⁹¹ וכן: "בנות צלפחד נטלו שלושה חלקים בנחלה"⁹² - בנחלת ארץ ישראל.⁹³

במקום אחר בתלמוד הבבלי יש מחלוקת בין ר' יאשיה לר' יונתן למי נתחלקה הארץ.⁹⁴ לפי ר' יאשיה - ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, שנאמר: "לשמות מטות אבותיכם ינחלו". כלומר לבאי הארץ כפי החשבון של יוצאי מצרים.⁹⁵ לפי ר' יונתן - לבאי הארץ נתחלקה הארץ, שנאמר: "לאלה תחלק הארץ בנחלה". בהמשך נאמר שם על הנחלה: "משונה נחלה זו מכל נחלות שבעולם, שכל נחלות שבעולם חייין יורשין מתים, וכאן מתים יורשין חייין". במדרש תנחומא מבואר הפסוק: "בהנחל עליון גוים" (דברים לב ח) בזיקה לארץ-ישראל: "נתן להם לישראל ארץ ישראל".⁹⁶

T.J. Lewis, "The Ancestral Estate (נחלת אלוקים) in Samuel 2 14: 16", *JBL* 110,4 (1991), pp. 599-612.

88 במדבר כו, נב-נג.

89 במדבר טז, יד.

90 מכילתא דרבי ישמעאל שירתא בשלח י, עמ' 149, מהד' הורוביץ-רבין.

91 בבלי, בבא קמא ל ע"א; שם פא ע"ב - פב ע"ב; שם קיד ע"ב, ועוד.

92 במדבר לו, א-יג; בבלי, בבא בתרא קטז ע"ב; R.H. Hiers, "Transfer of Property by Inheritance and Bequest in Biblical Law and Tradition", *Journal of Law and Religion* 10,1 (1993/4), pp.121-155.

93 מיוחס לרש"י, בבא בתרא קטז ע"ב, ד"ה: "בנחלה".

94 בבלי, בבא בתרא קיז ע"א.

95 רש"י (שם) קיז ע"א, ד"ה: "ליוצאי מצרים".

96 מדרש תנחומא קדושים יב.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

1. נחלה כירושה או כחלק

המושג נחלה נזכר גם במשמעות של ירושה,⁹⁷ חלק. כך נאמר בתורה: "העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו",⁹⁸ ובתלמוד הבבלי מוזכר: "יש בכור לנחלה".⁹⁹ כך גם במדרש תנחומא: "ארץ שצביונות של גוים בה והורשה לישראל".¹⁰⁰ וכן: "אנו לא נחטא ונמות במדבר אלא נלך ונירש את ארץ-ישראל";¹⁰¹ "עתידה ארץ-ישראל שתחלק לשלושה-עשר שבטים".¹⁰²

2. ההיבט ההלכתי של המושג 'נחלה'

למושג נחלה יש משמעות הלכתית מחייבת. הרמב"ם פסק: "אין אדם יכול... לעקור הירושה מן הירוש אע"פ שזה ממון הוא, לפי שנאמר בפרשת נחלות: והיתה לבני ישראל לחוקת משפט".¹⁰³

כשם שאין המוריש יכול לשנות ממשפטי הירושה ליורש, משום שהם מעוגנים בתורה כחוקת משפט, כך ארץ-ישראל ניתנה לנחלה ולירושה לישראל מאת האל, ומעתה אין היא ניתנת להיעקר מישראל, ו"הבא משום ירושה אינו צריך טענה".¹⁰⁴ השימוש במושג נחלה חשוב ביחס לארץ-ישראל ומשמעותו שהארץ היא נחלתם וחלקם של ישראל כחוקת משפט.

3. ההיבט המשפטי של המושג 'נחלה'

בתורה נאמר: "והיה ביום הנחילו את בניו";¹⁰⁵ "איש כי ימות... ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".¹⁰⁶ התורה קבעה את סדר הנחלות¹⁰⁷ ואין אדם יכול

97 השו"ו: Lewis, 1991: 607, מבחין בין נחלה לירושה, ובתחילת המאמר בין "נחלת אלוקים" ל"נחלת ה'"; השו"ו: ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 129; ח"י ירדן, ח"י גרינפלד וע' ירדני, "שטר מתנה בארמית מנחל חבר (פפירוס ירדן 7)", ארץ ישראל כה (תשנ"ו), עמ' 396 ע"ב, 397 ע"א, 398 ע"א.

98 בראשית לא, יד.

99 בבלי, בכורות ח ע"א.

100 מדרש תנחומא ראה ח.

101 ספרי בהעלותך פב, מהד' מ' איש שלום; ילקוט שמעוני במדבר י, תשכז.

102 ילקוט שמעוני במדבר כו, תשעג.

103 רמב"ם הל' נחלות ו, א.

104 בבלי, בבא בתרא מא ע"א; השו"ו: רמב"ם הל' טוען ונטען יד, יג; טוש"ע חו"מ קמו, ט.

105 דברים כא, טז.

106 במדבר כו, ח-יא; ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 65, 98, 122, 161, 170, מציין פסוקים שמופיעה בהם המילה "נחלה" במשמעות של קניין.

107 במדבר לו, א-יג.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

לשנותו.¹⁰⁸ זאת מפני שהירושה, שלא כמו חוזה, אינה ניתנת לשינוי.¹⁰⁹ סדר הנחלות מבטא את הקשר העמוק בין ישראל לארץ-ישראל.¹¹⁰

הירושה היא פריבילגיה.¹¹¹ היא משותפת לכל היורשים בטרם חלוקתה. פעמים שאדם קונה מהיורש את חלקו.¹¹² בפועל הירושה היא העברת נכסים מהמוריש ליורש, כמו העברת נכסים מהמקנה לקונה במכירה או מתנה. אין הבדל בין עקרונות דיני המכירה והמתנה לבין עקרונות דיני הירושה.¹¹³

ובכל זאת קיים הבדל בין דיני הירושה לדיני הממונות:¹¹⁴

ליתר דיוק, הירושה היא הנחלת נכסים ליורשים¹¹⁵ כ"ירושה פעילה" לשלוט בה, להנחילה ולהעבירה הלאה בגין זכות הבעלות שיש לנוחל¹¹⁶ או למוסד משפטי שבאמצעותו אדם קונה נכסים.¹¹⁷ הנחלה היא פעולה מצד המנחיל בלבד, ויש חילוקי דעות בנוגע לצורך בפעולה כל שהיא מצד הנוחל.¹¹⁸ נחלה - עניינה זיקת קניין,¹¹⁹ וגם לירושה משמעות של קניין.¹²⁰

בתורה נאמר: "וירשתם אותה וישבתם בה".¹²¹ הירושה מתבטאת בנחלה, בישיבה בה.¹²² ארץ-ישראל, ויש הסבורים שבכללה עבר-הירדן ורמת הגולן, היא חלק מהנחלה הקדומה שהובטחה לאברהם אבינו, והאל הנחיל את הארץ לעמו לירושת נחלה.¹²³

ד. מתנה

המושג 'מתנה' בקשר לארץ-ישראל מצוי בכמה מקומות.

-
- 108 Rackman, 1976-7 (הערה 48 לעיל) עמ' 65-89; אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל) עמ' 307-308; אלבק, תשנ"ט (הערה 74 לעיל) עמ' 237-238, ועוד.
 109 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל) עמ' 367.
 110 Greenberger, 1987 (הערה 81 לעיל), עמ' 255-268.
 111 Greenberger שם.
 112 (הערה 62 לעיל), עמ' 132, 134, 138.
 113 אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל), עמ' 276-277, 289-292.
 114 י' ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי, רמת-גן תשנ"ט, עמ' 9.
 115 ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 82; אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל), עמ' 290-292.
 116 ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 82, 90-91, 177; ידין ואח', תשנ"ו (הערה 97 לעיל), עמ' 396-398.
 117 א' ארדעי, "מתנה מהיום ולאחר מיתה" במשנה ובתלמוד", שנתון המשפט העברי כ (תשנ"ה-תשנ"ו), עמ' 1-23.
 118 ריבלין, תשנ"ט (הערה 114 לעיל), עמ' 141.
 119 מ"צ נריה, "עבר-הירדן ורמת הגולן - נחלה לישראל", תחומין יג (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 13-28.
 120 ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 71.
 121 דברים יא, לא.
 122 ורהפטיג, תשכ"ד (הערה 50 לעיל), עמ' 55.
 123 נריה, תשנ"ב-תשנ"ג (הערה 119 לעיל), עמ' 13-28.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

בתלמוד הבבלי נאמר: "תניא ר' שמעון בן יוחאי אומר שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, אלו הן: תורה, וארץ ישראל, והעולם הבא".¹²⁴ מקור אחר בתלמוד הבבלי מספר שארץ-ישראל ניתנה מתנה לישראל:

פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם, דכתיב: ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם,¹²⁵ וכתיב: אלה תולדות יצחק בן אברהם.¹²⁶ אמר להם גביהא בן פסיסא לחכמים, תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון. אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם: תורת משה רבנו נצחתכם. נתנו לו רשות, הלך ודן עמהם, אמר להם: מהיכן אתם מביאין ראיה, אמרו לו: מן התורה, אמר להם: אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה, שנאמר: ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות.¹²⁷ אב שנתן אגטין [שטר צוואה] לבניו בחייו, ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום?¹²⁸

בפירושו על המילה "אגטין" הרחיב רש"י את הסיפור וביאר: "כתבים שלא יטול אחד בחלק חבירו, כמו שעשה אברהם לישמעאל, שלא ליטול במה שנתן ליצחק, כלום יש לזה על זה כלום?"¹²⁹

ומה המתנות שקיבלו בני ישמעאל? "אמר ר' ירמיה בר אבא מלמד שמסר להם שם טומאה",¹³⁰ ורש"י מבאר: "כישוף ומעשה שדים".¹³¹

גם במדרשים מוזכר המושג "מתנה". בילקוט שמעוני נאמר: "ארץ-ישראל שהיתה קטנה מכל הארצות נטלה בידו ונתנה להם, שנאמר: 'ואתן לך ארץ חמדה'".¹³² במדרש תנחומא מוזכר: "מתנת ארץ-ישראל".¹³³ הקב"ה נתן לישראל את ארץ-ישראל במתנה לקיום המצוות.¹³⁴

124 בבלי, ברכות ה ע"א.

125 בראשית כה, יב.

126 בראשית כה, יט.

127 בראשית כה, ה-ו.

128 בבלי, סנהדרין צא ע"א.

129 רש"י, סנהדרין צא ע"א, ד"ה: "אגטין".

130 סנהדרין (שם).

131 רש"י (שם), ד"ה: "שם טומאה".

132 ילקוט שמעוני תהלים לב, תשיט.

133 מדרש תנחומא חוקת, טו.

134 P. D. Miller, "The Gift of God: A The Deuteronomical Theology of the Land", *Interpretation* 134 (1969), pp. 451-465. בעמ' 465 מביע עמדה פוליטית(?).

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

1. ההיבט ההלכתי של המושג 'מתנה'

למושג "מתנה" יש משמעות הלכתית-קניינית מחייבת. הרמב"ם פסק: "הכותב כל נכסיו לבניו... אפילו בנו הקטן, אם שייר כלשהוא, בין קרקע בין מטלטלין - זוכה הבן במתנה"¹³⁵, וכן: "המחלק נכסיו [נותן במתנה] על פיו לבניו... ריבה לאחד ומיעט לאחד... דבריו קיימין"¹³⁶.

בראיה של גביהא בן פסיסא בסיפור דלעיל יש למילה "ויתן" משמעות של מתנה.¹³⁷ כך פסק הרמב"ם: "האומר: נתתן שדה פלונית לבני וירשנה... או שאמר: יירשנה ותנתן לו וירשנה,¹³⁸ הואיל ויש שם לשון מתנה, אע"פ שהזכיר לשון ירושה בתחילה ובסוף - דבריו קיימין"¹³⁹.

"וכן המקבל את המתנה - זכה בה ואם לאחר שבאה מתנה לידו, אמר: איני רוצה בה... - לא אמר כלום"¹⁴⁰. "וכשם שאין נותן המתנה - יכול לחזור בו, כך המקבל - אינו יכול לחזור בו"¹⁴¹. מי "שנותן מתנה... - צריך שתהיה גלויה ומפורסמת"¹⁴² וכן מי "שנתן מתנה... הרי זו מתנה גמורה"¹⁴³.

בתוספתא הבחינו בין מתנה לבין דייתיקי (צוואת שכיב מרע),¹⁴⁴ ושנו: "הכותב דייתיקי יכול לחזור בו, מתנה אין יכול לחזור בו... איזו היא מתנה, מן היום ינתנו נכסי לפלוני"¹⁴⁵. אפילו מתנה על מנת להחזיר שמה מתנה¹⁴⁶ וכך נפסק להלכה.¹⁴⁷

הקשר בין שלושת המושגים: מתנה, קניין וקרקע בא לידי ביטוי בפסיקה של הרמב"ם: "הנותן מתנה לחברו - אין המקבל זוכה בה, אלא באחד מן הדרכים שהקונה זוכה במקחו... ואם קרקע... עד שיחזיק בדרך שמחזיק הלוקח [הקונה]"¹⁴⁸.

135 רמב"ם הל' זכיה ומתנה ו, ב.

136 רמב"ם הל' נחלות ו, ה.

137 Miller, 1969 (הערה 134 לעיל), עמ' 453, מציין את הפועל "נתן" בהקשר של ארץ; ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 12.

138 בבלי, בבא בתרא קכט ע"א.

139 רמב"ם הל' נחלות ו, ו.

140 רמב"ם הל' זכיה ומתנה ד, א.

141 שם; ירושלמי, שביעית י, ט (לט ע"ד).

142 רמב"ם הל' זכיה ומתנה ה, א; גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 54; בן-מנחם (להלן הערה 175), עמ' 39-63.

143 רמב"ם הל' זכיה ומתנה יב, טז.

144 א' גולאק, יסודי המשפט העברי ג, ירושלים תרפ"ב, עמ' 143-144; א' גולאק, השטרות בתלמוד לאור הפירושים היווניים ממצרים ולאור המשפט היווני והרומי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 154-164; ריבלין, תשנ"ט (הערה 114 לעיל), עמ' 138-150; השו"ת: שם, עמ' 177-179.

145 תוספתא, בבא בתרא ח, י, מהר' צוקרמנדל; גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 53.

146 בבלי, קידושין ו ע"ב.

147 רמב"ם, הל' זכיה ומתנה ג, ט; סמ"ג עשין, פב; טוש"ע חו"מ רמא, ו.

148 רמב"ם הל' זכיה ומתנה ג, א; גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 172-173: "ומוחל אני כל טעות או אונאה שיוכל להיות במכירה זו, ונותן במתנה גמורה" וכו'; שם, עמ' 182: "שטרי מתנה דומים בנוסחתם לשטרי מכירה".

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

2. ההיבט המשפטי של המושג 'מתנה'

בעל החזקוני מפרש את הפסוק "וממדבר מתנה"¹⁴⁹: "שם מקום בצפונו של נחל ארנון בתחילת ארץ סיחון ונקרא מתנה על שם שבו התחילה לישראל מתנת הארץ"¹⁵⁰.

למושג מתנה בהקשר של ארץ-ישראל יש משמעות משפטית ברורה ונחרצת: המתנה היא עסקת הקנאה¹⁵¹ ולא חוזה,¹⁵² וביסודה הקנאת דבר מסוים למישהו אחר ללא קבלת תמורה.¹⁵³

כל אדם יכול ליתן מתנה בחייו לכל מי שירצה, מסיבות השמורות עמו.¹⁵⁴

מתנה צריכה מעשה קניין.¹⁵⁵ עצם השימוש בלשון "אתן" יש במשמעו מתנה,¹⁵⁶ או עסקת מתנה,¹⁵⁷ ויש בו גם קניין¹⁵⁸ והתוצאה המשפטית של לשון זו היא העברת הבעלות למקבל.¹⁵⁹ ישנן נוסחאות שונות למתנת בריא.¹⁶⁰ כל אדם יכול ליתן מתנה בחייו לכל מי שירצה, מסיבות השמורות עמו.¹⁶¹ צוואת בריא נחשבת אף היא מתנת בריא.¹⁶² מתנה כזאת גורעת מחלקם של היורשים מצד אחד, ומצד אחר עוקפת את סדר הנחלות שקבעה התורה. מתנה זו נקראת מתנת בריא.¹⁶³

במהותה, מתנת הבריא מוקנית בקניין מתנה.¹⁶⁴ במתנת בריא המתנה מוקנית בגמירות הדעת של המקנה והקונה ולפי התנאים שהיתנו ביניהם,¹⁶⁵ אם היתנו. בריא שנתן במתנה את כל נכסיו במתנה - מתנתו תקיפה, גם אם לא שייר לעצמו דבר,¹⁶⁶ ועליו מוטל נטל ההוכחה¹⁶⁷ אם מתעוררת מחלוקת בעניין המתנה. זאת אף כי אין הכול סבורים שבריא גומר בדעתו ליתן נכסים במתנה בחייו, כדי שהמקבל יזכה בהם לאחר מיתתו, אם הוא חושב שזמן מיתתו רחוק.¹⁶⁸

149 במדבר כא, יח.

150 חזקוני במדבר כא, יח.

151 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 118; ארדעי, תשנ"ה-תשנ"ז (הערה 117 לעיל), עמ' 1-23.

R. Yaron, *Gifts in Contemplation of Death in Jewish and Roman Law*, Oxford 1960, p. 55 152

153 גולאק, תרפ"ב (הערה 51 ח"ב לעיל), עמ' 159.

154 גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 120; ריבלין, תשנ"ט (הערה 114 לעיל), עמ' 161.

155 גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 119; ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 350-351.

Yaron, 1960 (הערה 152 לעיל), עמ' 125-126.

157 ורהפטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 127.

158 ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 167, 230.

159 ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 105.

Yaron, 1960 (הערה 152 לעיל), עמ' 107.

161 גולאק, תרפ"ו (לעיל הערה 62), עמ' 120; ריבלין, תשנ"א (לעיל הערה 114), עמ' 161.

162 גולאק, תרפ"ב (הערה 144 לעיל), עמ' 123, 129.

163 האלברשטאם, תשכ"ז (הערה 60 לעיל), עמ' 22.

164 גולאק, תרפ"ב (הערה 144 לעיל), עמ' 119-120.

165 אלבק, תשל"ו (הערה 70 לעיל), עמ' 241.

Yaron, 1960 (הערה 152 לעיל), עמ' 67.

167 שם, עמ' 69.

168 אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל), עמ' 315, 317; השוו: ר' קצוף, "פפירוס ידין 19: שטר מתנה ממדבר יהודה

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

מתנת בריא היא קבועה ואינה משתנה.¹⁶⁹ הבריא יוכל לחזור בו ממתנתו אם היו נסיבות¹⁷⁰ שיש בהן כדי ללמד על כוונתו לחזור בו מהמתנה.¹⁷¹

מהבחינה המשפטית למתנה יש תוקף מידי.¹⁷² מי שכותב מתנה או שטר מתנה אינו יכול לחזור בו מפני שהיא כבר עשויה וגמורה,¹⁷³ אך לא כך נהגו בכל התקופות.¹⁷⁴

הקנאת המתנה צריכה להיות גלויה ומפורסמת¹⁷⁵ מפני שאין גמירות דעת של נותן המתנה על-פי אומד הדעת וכן כדי למנוע קנוניה בין הנותן למקבל המתנה.¹⁷⁶ סיבה נוספת היא לוודא שמקבל המתנה לא קנה את המתנה ממקנה המתנה.¹⁷⁷

בהקנאת מתנה עוברת הבעלות על הגוף והפירות מיד,¹⁷⁸ וזכותו של מקבל המתנה לעשות בה כרצונו¹⁷⁹ כזכותו של הלוקח לאחר מעשה הקניין. יש הסבורים שמקבל המתנה זוכה במתנה אף-על-פי שלא ידע עליה, מפני שהוא אינו צריך לעשות מעשה קניין שמביא לגמירות דעת, ו"זכין לאדם שלא בפניו". כלל זה אינו חל אם התנה לפני קבלת המתנה שאינו רוצה לקבלה.¹⁸⁰ את המילה "זכין" אפשר לפרש כלשון קניין.¹⁸¹

לאור האמור כאן, למושג מתנה יש השלכות משפטיות והוא מחייב כל אדם. כך יש לראות גם את השימוש במושג מתנה ביחס לארץ-ישראל המוענקת לישראל מאת הא-ל.

ה. סיכום

שלושה מושגים: 'קניין', 'נחלה' ו'מתנה' נזכרים במקורות בנוגע לארץ-ישראל. שלושם מחייבים הן מהבחינה ההלכתית והן מהבחינה המשפטית.

והתפתחות דיני הצוואה בישראל", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות ג 1 (תש"ן), עמ' 5:
 "המתנה לאחר המוות אינה הפיכה, אינה ניתנת לשנוי", ובעמ' 7: "רק בריא יכול לכתוב מתנה בלתי הפיכה".
 Yaron, 1960 169 (הערה 152 לעיל), עמ' 61.
 170 שם, עמ' 71.
 171 ליפשיץ, תשמ"ח (הערה 56 לעיל), עמ' 312.
 Yaron, 1960 172 (הערה 152 לעיל), עמ' 15, 49; ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 97; השו"ע שם, עמ' 117.
 173 אסף, תר"ץ (הערה 74 לעיל), עמ' 29; האלברשטאם, תשכ"ז (הערה 60 לעיל), עמ' 22; ליפשיץ, תשמ"ח (הערה 56 לעיל), עמ' 100; אדרעי, תשנ"ה-תשנ"ז (הערה 117 לעיל), עמ' 1-23.
 174 ריבלין, תשנ"ט (הערה 114 לעיל), עמ' 168-170.
 175 אסף, תר"ץ (הערה 74 לעיל), עמ' 29; האלברשטאם, תשכ"ז (הערה 60 לעיל), עמ' 22, 56-67; גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 186-190; ח' בן-מנחם, "מתנה טמירתא", שנתון המשפט העברי יג (תשמ"ז), עמ' 39 הע' 1; א' שטולברג, "השתקפות סוגיית 'מתנתא טמירתא' בנוסחי שטרות מתקופת הגאונים והראשונים", נטועים ד (תשנ"ח), עמ' 95-98.
 176 מ"א ראבילו, "מתנה למפלגות", ספר קלינגהופר על המשפט הציבורי, בעריכת י' זמיר, ירושלים 1993, עמ' 372.
 177 בבלי, גיטין לב ע"א; ספר המקח והממכר (הערה 51 לעיל), עמ' רי; ורפהטיג, תשס"א (הערה 53 לעיל), עמ' 308.
 178 ריבלין, תשנ"ט (הערה 114 לעיל), עמ' 130, 161; השו"ע: ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 109, 111.
 179 גולאק, תרפ"ו (הערה 62 לעיל), עמ' 189; השו"ע: ירון, תשכ"ב (הערה 66 לעיל), עמ' 111.
 180 אלבק, תשנ"ד (הערה 64 לעיל), עמ' 333; השו"ע אדרעי, תשנ"ה-תשנ"ז (הערה 117 לעיל), עמ' 1-23.
 181 ליפשיץ, תשס"ב (הערה 53 לעיל), עמ' 97 והע' 3.

קניין, נחלה, מתנה - היבטים הלכתיים ומשפטיים של שלושה מושגים ביחס לארץ-ישראל • אורי צור

השימוש במושג קניין - מטרתו לברר את דעת המקנה, פעולת הקניין, זכות הבעלות, השליטה בקניין, החזרה ממעשה הקניין והזכויות הקנייניות.

השימוש במושג נחלה בא לציין את קביעתו של סדר הנחלות, חוסר האפשרות לשנותו, הבעלות בנחלה והישיבה בה.

השימוש במושג מתנה - עניינו לקבוע את תוקפה, הזכייה בה, זכויות המקבל, החזרה ממתן מתנה, גילוי המתנה ופרסומה והגישה ההתייחסותדיון בצוואת בריא כבמתנת בריא.

לשלושת המושגים במהותם יסודות דומים ולעתים זהים, וכולם יחד יוצרים את התוצאה ההלכתית-משפטית המחייבת.

שלושת המושגים הללו: קניין, נחלה ומתנה אינם רק בגדר מטפורות מליציות. מהשימוש במושגים אלו במקורות אנו למדים על המשמעויות ההלכתיות והמשפטיות הרחבות והמחייבות, שהם טומנים בחובם.

משמעותם באשר לארץ-ישראל היא - הא-ל היקנה, הנחיל ונתן את ארץ-ישראל לישראל, ומכאן בין השאר נובעת מחויבותו האנתרופומורפית של הא-ל.